

چارچوب تصمیم‌سازی برای توسعه گردشگری در ابوموسی؛ گزینه‌ها و مسیرهای راهبردی با تأکید بر روش سوآر

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره مسلسل:

۲۱۴۵۹

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: چارچوب تصمیم‌سازی برای توسعه گردشگری در ابوموسی؛ گزینه‌ها و مسیرهای راهبردی با تأکید بر روش سوار

نوع گزارش: طرح/لایحه ، نظارتی ، راهبردی ، پیش‌نویس قانونی

نام دفتر: مطالعات آموزش و فرهنگ (گروه ورزش، میراث فرهنگی و گردشگری)

تهیه و تدوین: زینب رحمانی

مدیر مطالعه: سعید شفیعا

ناظر علمی: موسی بیات

ناظر علمی خارج از مرکز: حمید ضرغام‌بروجنی (عضو هیئت علمی دانشگاه علامه طباطبائی)

اظهار نظر کنندگان داخل مرکز: علی فرنام (دفتر مطالعات زیربنایی)، شهاب دبیری‌نژاد (دفتر مطالعات

حمل و نقل)، حامد سهرابی (دفتر مطالعات آموزش و فرهنگ)، رضا بختیاری‌نژاد (دفتر مطالعات اقتصادی)

اظهار نظر کنندگان خارج از مرکز: فرزاد مقدم (متخصص ویژند گردشگری)،

صفحه آرا: سیده فاطمه ابوطالبی

ویراستار ادبی: زهرا کریمی

واژه‌های کلیدی:

۱. ابوموسی

۲. توسعه گردشگری

۳. سوار

۴. هویت ایرانی اسلامی

تاریخ شروع مطالعه: ۱۴۰۴/۷/۱

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۲/۱۲

به نام خدا

فهرست مطالب

۱	چکیده
۲	خلاصه مدیریتی
۴	۱. مقدمه
۵	۲. پیشینه
۶	۳. تحلیل گزینه‌های توسعه گردشگری در مدل سوار
۷	۳-۱. گزینه اول: حفاظت از طبیعت؛ پارک طبیعت گردی ملی با رویکرد حفاظت فعال
۹	۳-۲. گزینه دوم: پارک باستان‌شناسی - فرهنگی ابوموسی و روایت هویت ملی
۱۲	۳-۳. گزینه سوم: آرامش و بهبود؛ سفر به سوی سلامت جسمی و روانی
۱۴	۴. چارچوب مرحله‌ای توسعه گردشگری در جزیره ابوموسی
۱۷	۵. بازنمایی هویت ایرانی اسلامی در ساختار تصویر گردشگری ابوموسی
۲۰	۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری
۲۰	۶-۱. پیشنهاد قانونی سیاستی
۲۴	منابع و مآخذ

فهرست جداول

۱۵	جدول ۱. زمان‌بندی گام‌های کلیدی در اجرای سه گزینه توسعه گردشگری ابوموسی
۱۶	جدول ۲. شاخص‌های ارزیابی عملکرد اجرای سه گزینه توسعه گردشگری ابوموسی

فهرست شکل‌ها

۹	شکل ۱. چارچوب سوار در گزینه حفاظت از طبیعت؛ تجربه‌ای پایدار و ماجراجویانه
۱۱	شکل ۲. چارچوب مدل سوار در گزینه راهبردی تاریخ و فرهنگ زنده؛ سفر به عمق هویت ملی
۱۴	شکل ۳. چارچوب مدل سوار در گزینه راهبردی آرامش و بهبود؛ سفر به سوی سلامت جسمی و روان

چارچوب تصمیم‌سازی برای توسعه گردشگری در ابوموسی؛ گزینه‌ها و مسیرهای راهبردی با تأکید بر مدل سوار

Doi: [10.22034/mrc.report.21459](https://doi.org/10.22034/mrc.report.21459)

چکیده

جزیره ابوموسی به‌عنوان جنوبی‌ترین نقطه سرزمینی ایران در دهانه تنگه هرمز، واجد اهمیتی فراتر از یک سکونتگاه یا مقصد گردشگری است. این جزیره در پیوند میان جغرافیای سیاسی، تاریخ دریایی و فرهنگ بومی جنوب، نقشی نمادین در بازنمایی حاکمیت سرزمینی، هویت تمدنی و دیپلماسی فرهنگی کشور در خلیج فارس ایفا می‌کند. از این رو، توسعه گردشگری در آن فراتر از مداخلات صرفاً اقتصادی دیده شده و به‌عنوان ابزاری برای تقویت انسجام ملی و ارتقای تصویر فرهنگی ایران در نظر گرفته می‌شود.

یافته‌های گزارش، با اتکا به روش سوار، نشان می‌دهد محدودیت وسعت، جمعیت اندک، شکنندگی زیرساخت‌ها و حساسیت‌های زیست‌محیطی، امکان توسعه الگوهای گردشگری انبوه را منتفی می‌کند. در مقابل، مزیت رقابتی ابوموسی در تمایز هویتی، میراث فرهنگی منحصر به فرد و زیست‌بوم‌های کم‌مداخله نهفته است. براساس، سه گزینه راهبردی طبیعت‌گردی مسئولانه، گردشگری فرهنگی-میراثی و گردشگری تندرستی پیشنهاد می‌شود که به‌صورت مرحله‌ای و هم‌افزا، امکان ایجاد ارزش افزوده بالا با پذیرش محدود گردشگر و حداقل فشار بر منابع را فراهم کنند. در جمع‌بندی، گزارش بر ضرورت الحاق بخش «ویژندسازی هویتی گردشگری ابوموسی» به طرح جامع توسعه جزایر سه‌گانه تأکید دارد. این رویکرد با هدف همراستاسازی توسعه اقتصادی با تثبیت هویت ملی و دیپلماسی نرم، بر تقویت روایت‌پردازی فرهنگی، قاب‌بندی رسمی میراث، فعال‌سازی ظرفیت‌های بومی و ارتقای هماهنگی نهادی استوار است و می‌تواند مکملی مؤثر برای سیاست‌های زیرساختی در جنوب کشور باشد.

خلاصه مدیریتی

بیان / شرح مسئله

جزیره ابوموسی با وجود برخورداری از موقعیت ممتاز جغرافیایی و ظرفیت‌های طبیعی و تاریخی منحصر به فرد، تاکنون سهم ناچیزی از گردشگری داشته است. محدودیت‌های امنیتی، حضور محدود مردم و فقدان فعالیت‌های گردشگری

سازمان یافته و از همه مهم‌تر نبود تصویر مقصد تعریف شده برای این جزیره موجب شده ظرفیت‌های بالقوه آن به ارزش افزوده اقتصادی تبدیل نشود و چرخه حضور انسانی روزمره، تعامل اجتماعی و اشتغال پایدار شکل نگیرد. بررسی تجربه توسعه گردشگری در جزایر کوچک در سطح جهانی و همچنین تحلیل بازار گردشگری داخلی و منطقه‌ای نشان می‌دهد که موفقیت بلندمدت گردشگری در این نوع مقصدها با تمرکز بر **هویت فرهنگی**، **تجربه محوری**، **گردشگری آهسته** و **بازارهای جاویژه اقتصادی** امکان‌پذیر است. در مقابل، گردشگری انبوه با شرایط زیست‌محیطی این جزایر سازگار نیست. گردشگری آهسته با جذب گردشگران با هزینه‌کرد بالاتر و اقامت طولانی‌تر، ضمن نیاز کمتر به زیرساخت‌های سنگین، فشار کمتری بر زیست‌بوم وارد می‌کند.

مسئله اصلی این گزارش این است که چگونه می‌توان از ظرفیت‌های طبیعی و فرهنگی جزیره برای توسعه اقتصادی و فرهنگی همراه با افزایش حضور مردم استفاده کرد، بدون آنکه به زیست‌بوم حساس جزیره آسیب رسیده و نیاز به طرح‌های پرهزینه و پریسک زیرساختی باشد؟ پاسخ این مسئله در طراحی الگوی ایرانی گردشگری نهفته است؛ الگویی که با تکیه بر سه مدل گردشگری با تمرکز بر بازار جاویژه و کمترین مداخله در طبیعت به صورت مکمل طراحی شده و می‌کوشد تصویر مقصدی متمایز برای جزیره ایجاد کند.

نقطه نظرات / یافته‌های کلیدی

- **جزیره ابوموسی واجد کارکردی فراتر از توسعه منطقه‌ای بوده و بخشی از حکمرانی سرزمینی ایران در خلیج فارس است.** هرگونه سیاستگذاری توسعه‌ای بدون توجه به ابعاد هویتی و نمادین، می‌تواند کارکردهای نرم حاکمیت را تضعیف کند. از این رو، گردشگری باید به‌عنوان ابزار سیاست فرهنگی و دیپلماسی فرهنگی تعریف شود.
- **مقتضیات فضایی، جمعیتی و زیست‌محیطی جزیره، الگوهای گردشگری انبوه را منتفی می‌کند.** وسعت محدود، جمعیت اندک، شکنندگی زیرساخت‌ها و حساسیت زیست‌بوم‌های خشکی و دریایی، توسعه مبتنی بر مقیاس کوچک، مداخله حداقلی و مدیریت سخت‌گیرانه منابع را ضروری می‌کند. تجربه برخی جزایر کشور نیز نشان‌دهنده پیامدهای منفی توسعه کالبدی گسترده است.
- **مزیت رقابتی ابوموسی در «تولید ارزش افزوده بالا در وسعت کم» است، نه افزایش کمی گردشگر.** دارایی‌هایی مانند میراث دریایی، فرهنگ بومی و زیست‌بوم‌های خاص، امکان طراحی گردشگری کم‌تعداد اما پردرآمد را فراهم می‌کنند که بازده بیشتری در واحد سطح دارند.
- **سه گزینه راهبردی طبیعت‌گردی مسئولانه، گردشگری فرهنگی - میراثی و گردشگری تندرستی به صورت مکمل و هم‌افزا طراحی شده‌اند.** این گزینه‌ها در قالب یک بسته سیاستی واحد و مرحله‌ای تعریف شده‌اند که هر یک بخشی از محدودیت‌ها و ظرفیت‌های جزیره را پوشش می‌دهند. این هم‌افزایی امکان آغاز تدریجی، پایش‌پذیر و بازتنظیم‌پذیر توسعه گردشگری را برای سیاستگذار فراهم می‌کند.

- گردشگری تندرستی و آرامش، از منظر سیاست اقتصادی و زیست‌محیطی، بیشترین انطباق را با شرایط جزایر کوچک و حساس دارد. زیرا با جذب گردشگران محدود، اقامت طولانی‌تر و هزینه‌کرد بالاتر، بدون فشار بر زیرساخت‌ها، درآمد و اشتغال پایدار ایجاد می‌کند.
 - گردشگری فرهنگی - میراثی در ابوموسی، ظرفیتی راهبردی برای پیوند اقتصاد خلاق با هویت ملی و دیپلماسی فرهنگی است. تبدیل عناصر فرهنگی مانند لنج‌سازی، موسیقی بومی و آیین‌های پهلوانی به تجربه‌های گردشگری، ضمن ایجاد زنجیره ارزش محلی، به بازنمایی تاریخ دریایی ایران کمک می‌کند.
 - توسعه گردشگری در ابوموسی یک مداخله صرفاً اقتصادی یا منطقه‌ای نیست، بلکه بخشی از حکمرانی هویتی و بازنمایی حاکمیت سرزمینی ایران در خلیج فارس است. این رویکرد باید بر روایت‌های فرهنگی و تجربه زیسته استوار باشد، نه پروژه‌های نمایشی پرهزینه.
 - ویژگی‌های گردشگری ابوموسی باید بر مجموعه‌ای محدود، معنادار و غیر قابل تقلید از مؤلفه‌های هویتی استوار شود، نه بر تکرار جاذبه‌ها یا توسعه انبوه. چهار مؤلفه لنج‌سازی سنتی، موسیقی عود (بربت)، آیین‌های پهلوانی ایرانی و فرهنگ خانواده‌محور ایرانی-اسلامی، در کنار میراث طبیعی خاص جزیره مانند زیست‌بوم‌های مرجانی، بنیان معنایی تصویر مقصد را شکل می‌دهند.
 - توسعه گردشگری در ابوموسی باید بر اساس یک مسیر پنج‌مرحله‌ای هویت‌محور طراحی شود، نه اجرای پروژه‌های مقطعی یا الگوبرداری از تجربه جزایر دیگر: این پنج مرحله شامل: گفتمان‌سازی، قاب‌بندی نهادی، ارزش‌افزایی، بازتولید فرهنگی و نهادینه‌سازی اجتماعی طراحی است. این مسیر امکان توسعه تدریجی و سازگار با حساسیت‌های جزیره را فراهم می‌کند.
- پیشنهاد راهکار تقنینی، نظارتی یا سیاستی
- راهکارهای تقنینی

- الزام به تدوین و الحاق «پیوست هویتی - فرهنگی گردشگری» به طرح جامع توسعه جزایر سه‌گانه: پیشنهاد می‌شود یک تبصره به بند «الف» ماده (۶۱) قانون برنامه هفتم توسعه به شرح زیر الحاق شود: «دولت مکلف است در چارچوب طرح جامع توسعه جزایر سه‌گانه، «پیوست هویتی - فرهنگی گردشگری جزیره ابوموسی» را به‌عنوان سند الزام‌آور تهیه و اجرا کند. هرگونه طرح یا سرمایه‌گذاری گردشگری در جزیره ابوموسی منوط به رعایت مفاد این پیوست خواهد بود». این پیوست باید شامل چارچوب ویزندسازی، نمادهای هویتی، ملاحظات زیست‌محیطی و سازوکار هماهنگی نهادی باشد.
- الحاق تبصره به بند «الف» ماده (۶۱) قانون برنامه هفتم پیشرفت برای اولویت‌دهی به الگوی «گردشگری کم‌تراکم با ارزش‌افزوده بالا» در ابوموسی: با توجه به محدودیت‌های سرزمینی و زیست‌محیطی جزیره، پیشنهاد می‌شود متن زیر به‌عنوان تبصره الحاقی بند «الف» ماده (۶۱) قانون برنامه هفتم پیشرفت لحاظ شود:

«توسعه گردشگری انبوه و مبتنی بر افزایش کمی ورود گردشگر در جزیره ابوموسی ممنوع بوده و سیاست رسمی توسعه گردشگری در این جزیره، مبتنی بر گردشگری کم‌تراکم، تخصصی و با ارزش افزوده بالا تعیین می‌گردد. آیین‌نامه اجرایی این حکم ظرف شش‌ماه توسط وزارت میراث‌فرهنگی با همکاری سازمان حفاظت محیط زیست تهیه می‌شود».

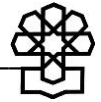
راهکار نظارتی

- **ثبت زیست‌بوم‌های مرجانی به‌عنوان آثار طبیعی ملی:** بر این اساس، پیشنهاد می‌شود، سازمان محیط زیست با همکاری وزارت میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی، زیست‌بوم‌های مرجانی ابوموسی در چارچوب قوانین مرتبط، به‌عنوان میراث طبیعی ملی ثبت و حفاظت سخت‌گیرانه برای تضمین آن کند.
- **تکلیف دولت به استفاده هدفمند از سرریز تقاضای گردشگری جزایر پیرامونی:** پیشنهاد می‌شود معاونت گردشگری استان هرمزگان با تعریف بسته‌های سفر در جزایر قشم و کیش در فصول اوج گردشگران روزانه، این جزایر را به‌سمت جزیره ابوموسی هدایت کند. این بسته‌ها باید حمایتی باشد تا در مراحل ابتدایی به رشد تعداد ورودی گردشگر به جزیره کمک کند.

۱. مقدمه

توسعه گردشگری در جزایر کوچک، به‌ویژه در مقاصدی با ظرفیت‌های طبیعی منحصربه‌فرد، از چالش‌برانگیزترین حوزه‌های برنامه‌ریزی توسعه است. ویژگی‌های مقیاسی، شکنندگی زیست‌محیطی، محدودیت زیرساختی و حساسیت‌های اجتماعی این نقاط سبب می‌شود الگوهای رایج گردشگری، قابلیت اجرا در این مناطق را نداشته باشند. از این‌رو، ادبیات جهانی توسعه جزایر کوچک، بر طراحی مدل‌های اختصاصی، کم‌مداخله و مبتنی بر ارزش افزوده تأکید دارد؛ مدل‌هایی که ضمن ایجاد بازده اقتصادی، با توان زیست‌محیطی مقصد و هویت محلی سازگار باشند [۱].

جزیره ابوموسی نیز در چنین بستری قابل تحلیل است. این جزیره با وجود ابعاد محدود جغرافیایی، چشم‌اندازهای طبیعی بکر، مؤلفه‌های فرهنگی منحصربه‌فرد و موقعیت جغرافیایی برجسته، واجد ظرفیت‌هایی است که می‌تواند در فرایند تنوع‌بخشی به اقتصاد گردشگری کشور، نقش مؤثر ایفا کند. این مسئله در اسناد بالادستی نیز تأکید شده است. بند «الف» ماده (۶۱) قانون برنامه هفتم توسعه، جزیره ابوموسی را در زمره مناطق اولویت‌دار توسعه قرار داده و ضرورت ارائه الگوی اجرایی و سرمایه‌گذاری برای گردشگری را برجسته کرده است. همچنین این جزیره فرصت کمیاب شکل‌گیری یک «تصویر مقصد ایرانی» در خلیج فارس را در اختیار دارد؛ تصویری که می‌تواند بر میراث‌فرهنگی جنوب ایران، هویت دریایی، سبک زندگی بومی، موسیقی محلی و طبیعت آرام جزیره استوار باشد. چنین ویژگی‌های فرهنگی، علاوه بر افزایش ارزش مقصد در بازار داخلی و منطقه‌ای، امکان ایجاد تمایز رقابتی در برابر الگوهای مشابه گردشگری در جزایر کشورهای همسایه را فراهم می‌کند.

با این حال، ماهیت کوچک‌مقیاس و محیط حساس آن، ضرورت بهره‌گیری از الگوهای توسعه مرحله‌ای و کم‌فشار را برجسته می‌کند؛ الگوهایی که نه بر تکرار مدل‌های سنگین زیرساختی جزایر بزرگ‌تر، بلکه بر طراحی تجربه‌های مقصدی با هویت ایرانی و ارزش اقتصادی بالا استوار باشند.

گزارش حاضر با اتکا به یافته‌های مرحله ظرفیت‌شناسی و بهره‌گیری از رویکرد تحلیلی SOAR، به‌جای ارائه یک مسیر خطی، سه گزینه مکمل توسعه گردشگری را بررسی می‌کند. این سه گزینه با هدف شکل‌دهی به حضور گسترده‌تر مردم، تقویت تصویر مقصد و ایجاد ارزش افزوده اقتصادی برای جزیره طراحی شده‌اند و می‌کوشند یک الگوی عملیاتی متناسب با مقیاس و حساسیت ابوموسی ارائه دهند.

۲. پیشینه

در دهه‌های اخیر، استفاده از مدل‌های راهبردی برای طراحی و مدیریت گردشگری جزایر کوچک مورد توجه پژوهشگران و سیاستگذاران قرار گرفته است. یکی از این الگوها، مدل سوآر است که به‌عنوان نسخه‌ای تکاملی از تحلیل سوات^۱ مطرح شده و به‌جای تمرکز بر تهدیدها و ضعف‌ها، بر ظرفیت‌های مثبت، فرصت‌ها، چشم‌اندازهای مطلوب و نتایج قابل تحقق تأکید دارد. پژوهش‌های بین‌المللی نشان داده‌اند که مدل سوآر می‌تواند ابزاری مؤثر در طراحی گزینه راهبردهای آینده‌نگر و نیز همسوسازی ذی‌نفعان محلی با اهداف توسعه گردشگری باشد [۲]. در زمینه جزایر کوچک، این مدل به‌ویژه در برنامه‌ریزی برای مقاصدی چون سیشل و موریس به‌کار رفته و توانسته رویکردی مشارکتی و پایدار برای مدیریت مقصد فراهم کند [۳]. در ایران نیز از این روش در مطالعات توسعه گردشگری استفاده شده است. برای مثال، در پژوهشی پیرامون روستای کندوان، مدل سوآر برای شناسایی نقاط قوت داخلی مانند معماری منحصربه‌فرد و میراث فرهنگی، و فرصت‌های خارجی مانند افزایش توجه به گردشگری روستایی به‌کار گرفته شده است. آرمان‌های طرح، با هدف ارتقای کیفیت زندگی و حفظ هویت فرهنگی تدوین شد و نتایج آن به برنامه‌هایی منجر شد که رشد اقتصادی را با پایداری زیست‌محیطی متعادل می‌کردند و حس غرور ملی را در مقصد افزایش می‌دادند [۴]. همین مدل در توسعه راهبردی کلان‌شهر تبریز [۵] و شهرستان تفت نیز به‌کار گرفته شده است [۶].

در ادبیات گردشگری فرهنگی، مدل تقدیس مک کانل^۲ جایگاه ویژه‌ای دارد. مک کانل (۱۹۷۶) بیان می‌کند که جاذبه‌های گردشگری از طریق فرایندهایی مانند ثبت تاریخی، روایت‌گری، تبلیغات و طراحی مناسک بازدید، به «اشیای مقدس» یا «نشانه‌های هویتی» تبدیل می‌شوند [۷]. این الگو در مطالعات بعدی نیز گسترش یافته و نشان داده است که ویژندسازی فرهنگی و بازنمایی هویت می‌تواند گردشگری را از سطح یک فعالیت اقتصادی به سطح یک تجربه فرهنگی-اجتماعی ارتقا دهد. در تجربه برخی جزایر، میراث ناملموس مانند موسیقی بومی، آیین‌های مذهبی یا شیوه‌های سنتی معیشت، با استفاده از این مدل به نمادهای هویتی تبدیل شده و سهم مهمی در جذب گردشگر ایفا کرده‌اند [۸] [۹].

1. Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (SOWAT)

2. MacCannell's Theory of Sacralization of Attractions

ترکیب این دو الگو در برنامه‌ریزی برای جزیره ابوموسی اهمیت ویژه دارد. مدل سوآر می‌تواند چارچوبی برای شناسایی فرصت‌ها و ترسیم گزینه‌های راهبردی توسعه متوازن فراهم کند، درحالی‌که مدل تقدیس مک‌کانل ابزاری تحلیلی برای هویت‌سازی و ویژندسازی جاذبه‌های فرهنگی و طبیعی جزیره را در اختیار قرار می‌دهد. این هم‌افزایی نظری و عملی، امکان طراحی الگویی جامع را فراهم می‌کند که هم بر ظرفیت‌های مثبت و آینده‌نگر تأکید دارد و هم بسترهای هویتی و فرهنگی جزیره را در فرایند توسعه گردشگری برجسته می‌کند.

۳. تحلیل گزینه‌های توسعه گردشگری در مدل سوآر

در شرایطی که کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس با اتکا بر سیاست‌های نولیبرال - مانند سرمایه‌گذاری خارجی گسترده، کالایی‌سازی فرهنگ، توسعه انبوه و استفاده از نیروی کار مهاجر - صنعت گردشگری را به ابزاری برای بازتولید قدرت اقتصادی و رقابت ژئوپلیتیکی تبدیل کرده‌اند، الگوی توسعه ابوموسی ناگزیر باید مسیری متمایز را دنبال کند [۱۰]. این تمایز صرفاً انتخابی نظری نیست، بلکه نتیجه مستقیم شرایط واقعی ایران، مانند محدودیت‌های ناشی از تحریم، ضرورت کاهش وابستگی به سرمایه‌گذاری خارجی، و پرهیز از تکرار خطاهای تجربه شده در الگوهای غربی و منطقه‌ای است [۱۱].

ابوموسی با ظرفیت‌های زیست‌محیطی حساس، بافت اجتماعی محدود و غنای فرهنگی ویژه، نه امکان پیروی از الگوهای مبتنی بر توسعه انبوه را دارد و نه چنین الگویی با اهداف کلان کشور در حوزه هویت ایرانی-اسلامی، امنیت فرهنگی و پایداری منابع سازگار است. از این رو، الگوی پیشنهادی این گزارش بر توسعه بومی شده، حفاظت از طبیعت، تقویت سرمایه اجتماعی-فرهنگی و تعریف تصویری از مقصد گردشگری استوار بوده که بر اصالت، آرامش و کم‌تراکم بودن اتکا دارد؛ تصویری که هم با اقتضات طبیعی جزیره سازگار است و هم زمینه‌ساز ایجاد یک ویژند گردشگری متمایز برای ایران در منطقه خواهد بود. این امر به‌ویژه در گزینه راهبردی سوم - مبتنی بر «گردشگری آرامش و بهبود» - اهمیت می‌یابد؛ زیرا از ویژگی‌های منحصربه‌فرد جزیره مانند بکر بودن محیط، سکوت طبیعی و فاصله از فضاهای پرتردد بهره می‌گیرد و زمینه ورود ایران به یک بازار جاویژه داخلی و منطقه‌ای را فراهم می‌کند؛ بازاری که در راهبرد سایر جزایر خلیج فارس کمتر به آن توجه شده است.

بر همین اساس، سه گزینه راهبردی مکمل توسعه با سطوح متفاوت مداخله در طبیعت (حداقل، بینابینی و کامل) طراحی شده است تا مسیر آینده ابوموسی نه به چرخه کالایی‌سازی و مصرف‌محوری سوق یابد و نه به فرسایش ظرفیت‌های طبیعی و فرهنگی بینجامد؛ بلکه به‌صورت تدریجی، هوشمندانه و سازگار با توان بوم‌شناختی پیش برود. این سه گزینه راهبردی، در کنار یکدیگر، چارچوبی عملیاتی برای تصمیم‌گیر ارائه می‌دهند که توسعه گردشگری را همسو با اهداف کلان کشور در حوزه امنیت فرهنگی، تثبیت روایت تاریخی و تقویت دیپلماسی نرم در خلیج فارس پیش ببرد؛ به‌طوری‌که ابوموسی نه صرفاً یک مقصد گردشگری، بلکه یک «دارایی راهبردی فرهنگی-سرزمینی» تلقی شود.

۳-۱. گزینه اول: حفاظت از طبیعت؛ پارک طبیعت‌گردی ملی با رویکرد حفاظت فعال

موقعیت زیست‌محیطی ابوموسی که دربرگیرنده سواحل شن سفید و آب‌های شفاف، جنگل‌های حرا، زیستگاه پرندگان مهاجر، آبنگ‌های مرجانی و کوه حلواست، این جزیره را در زمره حساس‌ترین زیست‌بوم‌های دریایی ایران قرار می‌دهد. همان‌طور که در گزارش ظرفیت‌شناسی گردشگری ابوموسی [۱۲] نیز آمده، این ترکیب نادر از تنوع زیستی در وسعتی کوچک همراه با منابع محدود آب شیرین، ابوموسی را از نظر زیست‌محیطی به منطقه‌ای «آستانه‌دار»^۱ تبدیل می‌کند؛ منطقه‌ای که هرگونه مداخله باید براساس محاسبه علمی ظرفیت تحمل محیط انجام شود زیرا توسعه انبوه گردشگری در چنین منطقه‌ای موجب تخریب برگشت‌ناپذیر آن خواهد شد. این جزیره از نظر وسعت و توان زیست‌محیطی با جزایر ایرانی و عربی هم‌جوار خود متفاوت است؛ لذا ماهیت برنامه آن نیز باید متفاوت باشد. بنابراین؛ نخستین نیاز سیاستی در ابوموسی انتخاب الگویی است که نه بر «تعداد گردشگر» بلکه بر «کیفیت تجربه و حفاظت فعال» استوار باشد.

گزینه نخست توسعه گردشگری در ابوموسی بر پایه ایجاد «پارک طبیعت‌گردی ملی با رویکرد حفاظت فعال» طراحی شده است؛ الگویی که با توجه به وسعت محدود جزیره، ظرفیت زیست‌محیطی حساس، منابع آب اندک و بکربودن اکوسیستم دریایی و ساحلی، امکان تحقق توسعه گردشگری آهسته^۲ را بدون فشار کالبدی و با تمرکز بر ارزش‌افزوده تجربه فراهم می‌کند. این رویکرد مستقیماً بر نقاط قوت طبیعی، فرهنگی و اجتماعی جزیره تکیه دارد و با نیاز اصلی ابوموسی برای افزایش حضور مردم، اشتغال محلی و جریان اقتصادی پایدار همسو است.

از منظر نقاط قوت، ابوموسی دارای مجموعه‌ای از سرمایه‌های طبیعی شامل سواحل شن سفید، آب‌های زلال، آبنگ‌های مرجانی، جنگل‌های حرا، زیستگاه پرندگان مهاجر و ارتفاعات کوه حلواست؛ عناصری که در سطح ملی کم‌نظیر بوده و در سطح منطقه‌ای قابلیت رقابت‌پذیری دارند. وجود بافت اجتماعی منسجم، فرهنگ محلی، صنایع‌دستی و مهارت‌های سنتی نیز این مدل را پشتیبانی می‌کند و امکان ایجاد تجربه‌های اصیل گردشگری را به همراه دارد. افزون بر این، کوچک‌مقیاس بودن جزیره، مدیریت ظرفیت گردشگری و کنترل آثار محیطی را ساده‌تر و دقیق‌تر می‌کند.

این ظرفیت‌ها زمینه‌ساز شکل‌گیری فرصت‌های واقعی توسعه در چارچوب این گزینه هستند. بنابراین اجرای مدل پارک طبیعت‌گردی بازار جاویژه طبیعت‌گردان حرفه‌ای و خانوادگی را فعال کرده، فرصت‌های شغلی مستقیم برای جامعه محلی ایجاد می‌کند، صنایع‌دستی و خدمات بومی را احیا و زمینه برگزاری برنامه‌های آموزشی-محیطی، رصد طبیعت، تورهای زمین‌گردشگری^۳ و فعالیت‌های پژوهشی را فراهم می‌سازد. تجربه جهانی نشان داده است که در جزایر کوچک، ارزش اقتصادی گردشگری از طریق کیفیت تجربه و هزینه‌کرد سرانه بالا به دست می‌آید نه از تعداد انبوه گردشگران. بنابراین این رویکرد علاوه بر پایداری زیست‌محیطی، مزیت اقتصادی قابل توجهی ایجاد می‌کند و به افزایش حضور مردم در جزیره منجر می‌شود [۱۴].

۱. Carrying Capacity ظرفیت برد، حداکثر سطح قابل قبول استفاده از یک مقصد با اکوسیستم است که فراتر از آن، کیفیت محیط زیست، تجربه بازدیدکننده یا شرایط اجتماعی-فرهنگی جامعه میزبان دچار تخریب و افت می‌شود [۱۳].

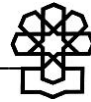
۲. Slow Tourism: گردشگری آهسته نوعی از سفر است که بر کاهش سرعت حرکت، اقامت طولانی‌تر، درگیری عمیق‌تر با فرهنگ‌های محلی، مصرف مسئولانه منابع و تجربه‌آفرینی معنادار تأکید می‌کند. این رویکرد در مقابل گردشگری انبوه قرار گرفته و هدف آن ارتقای کیفیت تجربه گردشگر، کاهش آثار زیست‌محیطی و تقویت روابط اجتماعی-فرهنگی با میزبان است [۱۴].

آرمان این گزینه تبدیل ابوموسی به یک مقصد شاخص طبیعت‌گردی در خلیج فارس و الگوی ملی توسعه جزایر کوچک است؛ مقصدی آرام، کم‌تراکم، اصیل ایرانی که به‌جای ساخت‌وساز گسترده، تجربه‌محوری را مبنا قرار داده و تصویر تازه‌ای از گردشگری جزایر جنوبی ارائه می‌کند. این الگو جایگاه ابوموسی را در نقشه گردشگری کشور برجسته کرده و مسیر ورود گردشگران فرهنگی-طبیعت‌محور را تقویت می‌کند. همچنین این گزینه حضور گسترده‌تر مردم ایران در جزیره را تسهیل می‌کند و به تقویت حیات اجتماعی، اشتغال و بازگشت درآمد به جامعه محلی می‌انجامد.

نتایج قابل انتظار از اجرای این گزینه شامل افزایش تعداد گردشگران علاقه‌مند به طبیعت، ایجاد اشتغال پایدار محلی، توسعه صنایع خلاق بومی، بهبود شاخص‌های حفاظت از محیط زیست، توازن میان توسعه و توان زیست‌محیطی و شکل‌گیری درآمد پایدار است. این نتایج نه تنها توجیه اقتصادی و اجتماعی مدل را تقویت می‌کنند، بلکه موجب می‌شوند حفاظت از محیط زیست به ابزار توسعه اقتصادی تبدیل شود؛ نه مانع آن. چنین ساختاری پیام روشنی برای تصمیم‌گیر دارد. حفاظت فعال نه محدودیت توسعه، بلکه مسیر خلق ارزش افزوده پایدار و افزایش حضور مردم است.

به این ترتیب، گزینه پارک طبیعت‌گردی ملی با رویکرد حفاظت فعال، مدلی بومی، کم‌مداخله و اقتصادی برای جزیره ابوموسی بوده که با ظرفیت‌های محیطی سازگار و اجرایی، پاسخگوی نیاز امروز جزیره برای توسعه گردشگری و افزایش رفت‌وآمد مردمی است. این گزینه از آرمان‌گرایی فاصله دارد، مبتنی بر واقعیت میدان و منطق بازار است و می‌تواند نقطه شروعی عملی، کم‌هزینه و پربازده برای توسعه گردشگری جزیره در کوتاه‌مدت و میان‌مدت باشد.

در نگاه نخست، ممکن است اتخاذ رویکرد حفاظت‌محور چنین برداشت شود که فضای کسب‌وکار و سرمایه‌گذاری در جزیره را محدود و دشوار می‌کند؛ اما تجربه جهانی نشان می‌دهد که در زیست‌بوم‌های آستانه‌دار، الگوهای طبیعت‌گردی با مقیاس کنترل شده، نه تنها مانع سرمایه‌گذاری نیستند، بلکه مخاطره اقتصادی را کاهش داده و ارزش مقصد را در بلندمدت افزایش می‌دهند. حفاظت فعال، به‌واسطه افزایش کیفیت تجربه و جلوگیری از فرسایش منابع، امکان شکل‌گیری بازار اختصاصی، جذب سرمایه‌گذاران هدفمند و ایجاد مزیت رقابتی پایدار را فراهم می‌کند. از این منظر، محدودیت‌های اولیه نه به‌عنوان مانع توسعه، بلکه بخشی از منطق اقتصادی جزیره تلقی می‌شوند؛ منطقی که می‌تواند با تکیه بر گردشگری تخصصی، اشتغال محلی و حفظ جذابیت طبیعی، مسیر پایدارتری برای سکونت و فعالیت اقتصادی در ابوموسی ترسیم کند.

شکل ۱. چارچوب سوآر در گزینه حفاظت از طبیعت؛ تجربه‌ای پایدار و ماجراجویانه

مأخذ: نگارنده.

۲-۳. گزینه دوم: پارک باستان‌شناسی - فرهنگی ابوموسی و روایت هویت ملی

گزینه راهبردی دوم توسعه گردشگری در ابوموسی بر پایه شکل‌گیری «پارک باستان‌شناسی-فرهنگی» عنوان می‌شود؛ الگویی است که با سطح مداخله میانی و هماهنگ با ظرفیت اجتماعی و کالبدی جزیره، بر بازنمایی تاریخ دریایی ایران، میراث فرهنگی جنوب و هویت بومی ساکنان تکیه دارد. این گزینه در کنار تقویت هویت مقصد بستری اقتصادی برای ایجاد ارزش افزوده، اشتغال فرهنگی و توسعه بازار گردشگری فراهم می‌کند و به افزایش حضور گردشگران داخلی و فرهنگی در جزیره می‌انجامد.

از منظر نقاط قوت، ابوموسی دارای عناصر تاریخی و فرهنگی قابل تبدیل به محصول گردشگری است که عبارت‌اند از آب‌انبارها و مسجد تاریخی، محوطه‌های قابل مطالعه باستان‌شناسی، میراث ناملموسی چون لنج‌سازی، موسیقی جنوب، قصه‌های شفاهی، آیین‌های دریایی، غذاهای بومی و صنایع‌دستی. ترکیب این دارایی‌ها، ابوموسی را به نقطه‌ای از هویت بومی جنوب ایران تبدیل کرده که قابلیت عرضه آن در قالب تجربه فرهنگی منحصربه‌فرد وجود دارد تجربه‌ای که می‌تواند بازار گردشگری فرهنگی کشور را هدف بگیرد. جامعه محلی نیز با در اختیار داشتن مهارت‌های فرهنگی و هنری، نقش مؤثری در اداره این مدل خواهد داشت.

فرصت‌های این گزینه بر محور توسعه بازار گردشگری فرهنگی و اقتصادی استوار است؛ مانند ایجاد پایگاه باستان‌شناسی قابل بازدید، ساخت مسیرهای تفسیر میراث، شکل‌دهی گشت‌های تخصصی فرهنگی، برگزاری جشنواره‌های محلی، توسعه صنایع دستی و بازارهای بومی، تولید محتوای فرهنگی، استفاده از لوکیشن‌های طبیعی برای فیلم‌سازی و پروژه‌های هنری. این فرصت‌ها حضور مردم و گردشگران فرهنگی را افزایش داده و اشتغال‌زایی مستقیم و غیرمستقیم به‌ویژه در قالب اقتصاد خلاق و صنایع فرهنگی ایجاد می‌کند. همچنین این الگو به علت سازگاری با اندازه جزیره، بدون نیاز به ساخت‌وساز سنگین قابل اجراست و با ظرفیت واقعی منطقه هم‌خوانی دارد.

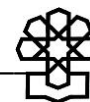
آرمان این گزینه، بازتعریف ابوموسی به‌عنوان مقصد فرهنگی جنوب ایران و نقطه‌ای برای تجربه میراث دریایی ایرانی است؛ مقصدی که ترکیب فرهنگ، تاریخ و هنر را ارائه می‌دهد و تصویر جدیدی از گردشگری جزایر ایرانی می‌سازد. هدف در اینجا، ایجاد مرکز گردشگری فرهنگی و میراث دریایی است که ارزش اقتصادی و فرهنگی قابل اندازه‌گیری تولید می‌کند؛ از یک سو اشتغال پایدار فرهنگی و احیای صنایع بومی و از سوی دیگر، شکل‌گیری یک ویژگی فرهنگی برای ابوموسی در بازار ملی.

نتایج اجرای این گزینه شامل افزایش حضور گردشگران علاقه‌مند به تاریخ و میراث، توسعه صنایع دستی و هنرهای بومی، افزایش اشتغال فرهنگی، فعال شدن اقتصاد گردشگری، تقویت هویت محلی و ارائه تصویر مقصد متمایز در مقایسه با جزایر گردشگری خلیج فارس خواهد بود. پارک فرهنگی-باستان‌شناسی، به‌جای تبدیل جزیره به موزه‌ای بسته، یک فضای زنده فرهنگی ایجاد کرده و بستر حضور خانواده‌ها، جشنواره‌ها و رویدادها را فراهم می‌کند.

تجربه‌های موفق جهانی نشان می‌دهد که گردشگری فرهنگی-میراثی مبتنی بر تجربه‌های تعاملی و خلاق، یکی از کارآمدترین الگوهای توسعه برای مقصدهای کوچک و حساس از نظر محیطی است؛ مقصدهایی که امکان یا صرفه توسعه انبوه را ندارند و ناگزیر باید بر بازارهای جایزه با هزینه‌کرد بالاتر تمرکز کنند [۱۵]. به‌عنوان مثال پارک باستان‌شناسی ماجراجویانه دیگ^۱ در یورک انگلستان، موزه فضای باز فاتویکن^۲ در سوئد و پارک باستان‌شناسی زانتن^۳ در آلمان نشان‌دهنده تبدیل میراث تاریخی به «تجربه قابل مشارکت» هستند که از طریق بازی‌های فرهنگی، روایتگری تعاملی، بازسازی‌های تاریخی و برنامه‌های خانواده‌محور، به افزایش مدت اقامت، افزایش هزینه‌کرد سرانه گردشگر و شکل‌گیری اقتصاد پایدار فرهنگی منجر شده است. براساس برآوردهای بین‌المللی، گردشگری میراثی یکی از بخش‌های با ارزش صنعت گردشگری جهانی است که سهمی بیش از ۶۰۰ میلیارد دلار در اقتصاد جهانی دارد و از نظر پایداری اشتغال و وفاداری گردشگر، عملکردی بالاتر از گردشگری انبوه نشان می‌دهد. این شواهد کمی و تجربی، نشان می‌دهد که تمرکز بر گردشگری فرهنگی-تجربی نه یک انتخاب آرمان‌گرایانه، بلکه تصمیمی اقتصادی-عقلانی و سازگار با منطق توسعه سرزمینی جزایر کوچک است [۱۶].

در مورد ابوموسی، محدودیت وسعت، حساسیت زیست‌محیطی و جایگاه راهبردی جزیره ایجاب می‌کند که سیاست توسعه گردشگری بر جذب «گردشگر کمتر با ارزش‌افزوده بالاتر» متمرکز شود؛ نه افزایش کمی ورود گردشگر. گزینه

1. DIG: An Archaeological Adventure
2. Foteviken Open-Air Museum
3. Xanten Archaeological Park

راهبردی «پارک باستان‌شناسی-فرهنگی و روایت هویت ملی» دقیقاً در همین چارچوب قابل دفاع است؛ الگویی که بدون نیاز به زیرساخت‌های سنگین، از دارایی‌های موجود تاریخی و فرهنگی برای خلق محصولات گردشگری با ارزش اقتصادی بالا بهره می‌گیرد و همزمان اهداف فرهنگی، اجتماعی و صیانت سرزمینی را محقق می‌کند. طراحی سایت موزه‌های^۱ گردشگری خلاق (نظیر بازی‌گاه‌های فرهنگی، مسیرهای روایت‌محور، تجربه‌های شبیه‌سازی شده لنج‌سازی و دریانوردی، موسیقی عود و برت، یا فعالیت‌های اکتشافی شبه باستان‌شناسی برای خانواده‌ها) رویکردی آزموده شده در جهان است که قابلیت پیاده‌سازی در مقیاس جزیره‌ای را دارد و با سیاست‌های کلان کشور در تقویت هویت ایرانی، افزایش حضور مردم، و تثبیت تصویر فرهنگی ایران در خلیج فارس همراستا است. از این منظر، گزینه دوم نه تنها یک انتخاب گردشگری، بلکه یک ابزار سیاستی چندمنظوره برای خلق ارزش اقتصادی، تقویت سرمایه اجتماعی و بازنمایی فعال هویت ایرانی در یکی از حساس‌ترین نقاط ژئوپلیتیکی کشور محسوب می‌شود.

شکل ۱. چارچوب مدل سوآر در گزینه راهبردی تاریخ و فرهنگ زنده؛ سفر به عمق هویت ملی

مأخذ: همان.

۳-۳. گزینه سوم: آرامش و بهبود؛ سفر به سوی سلامت جسمی و روانی

گزینه راهبردی سوم توسعه گردشگری در ابوموسی بر «گردشگری تندرستی و بهبود» استوار است؛ الگویی که به‌طور ذاتی با مقیاس فضایی کوچک، ظرفیت زیست‌محیطی محدود و شرایط زیرساختی جزیره هم‌خوانی دارد. برخلاف گردشگری پزشکی، این الگو نیازمند بیمارستان‌های تخصصی، تجهیزات سنگین یا استقرار دائمی نیروی درمانی نیست و اساس آن بر محیط طبیعی سالم، سکوت، تراکم پایین، فضاهای باز و تجربه‌های شخصی‌سازی شده بنا شده است. در ادبیات علمی، این ویژگی‌ها به‌عنوان مؤلفه‌های کلیدی موفقیت مقاصد گردشگری تندرستی در جزایر کوچک شناخته می‌شوند و مزیتی هستند که حتی با سرمایه‌گذاری مالی نیز قابل بازتولید نیستند [۱۷].

مزیت رقابتی ابوموسی در این چارچوب، دارایی‌های محیطی غیرقابل جایگزین آن است مانند خلأ آلودگی صوتی و نوری، سواحل آرام، چشم‌اندازهای بکر دریایی و نبود تراکم ساخت‌وساز. مطالعات برنامه‌ریزی مقصد نشان می‌دهد که این مؤلفه‌ها تحت عنوان «سرمایه آرامش» شناخته می‌شوند؛ سرمایه‌ای که بسیاری از مقاصد گردشگری پرجمعیت منطقه‌ای به‌علت توسعه انبوه آن را از دست داده‌اند [۱۸].

از منظر بازار، گردشگری تندرستی یکی از سریع‌ترین شاخه‌های در حال رشد گردشگری جهان است. براساس گزارش مؤسسه تندرستی جهانی^۱ ارزش بازار جهانی گردشگری تندرستی در سال ۲۰۲۲ حدود ۸۳۰ میلیارد دلار بوده و پیش‌بینی می‌شود تا سال ۲۰۲۷ به بیش از ۱.۴ تریلیون دلار برسد. مهم‌تر آنکه، هزینه‌کرد هر گردشگر تندرستی به‌طور متوسط ۳۰ تا ۶۵ درصد بیشتر از گردشگر معمولی است و این گروه مدت اقامت طولانی‌تری در مقصد دارند [۱۹]. این ویژگی، گردشگری تندرستی را به گزینه‌ای بهینه برای جزایر کوچک تبدیل می‌کند؛ زیرا محدودیت ظرفیت پذیرش، نه تهدید بلکه مزیت اقتصادی محسوب می‌شود. تجربه جزایر کوچک در مدیترانه، اقیانوس هند و جنوب شرق آسیا نشان می‌دهد که تمرکز بر بازارهای جاویژه با گردشگران کم‌تعداد اما پردرآمد، بازده مالی بالاتر و فشار محیطی کمتر نسبت به گردشگری انبوه ایجاد می‌کند [۲۰]. این جزیره در نیمه دوم سال، که در تقویم گردشگری خلیج فارس فصل اوج سفر به شمار می‌آید و بهترین زمان برای جذب گردشگران سلامت و آرامش است نیز می‌تواند با جذب گردشگران با درآمد بالا از بنادر و جزایر پیرامونی از طریق پروازهای کوچک، جت‌های خصوصی یا مسیره‌های دریایی کنترل شده در این بازار جایگاه به دست آورد.

ویژگی‌های زمین‌شناختی و اقلیمی ابوموسی، پشتوانه عینی این فرصت اقتصادی هستند مانند خاک‌ها و نمک‌های معدنی مناسب زمین‌درمانی^۲، آب‌درمانی دریایی^۳ و سازندهای طبیعی کوه حلوا برای فعالیت‌های تمرکز^۴ و آرام‌سازی، آب‌های غنی از املاح برای آب‌درمانی دریایی و پوشش گیاهی شورپسند برای طراحی باغ‌های دارویی. مطالعات گردشگری سلامت نشان می‌دهد که چنین عناصر طبیعی، بدون نیاز به تجهیزات پزشکی، قابلیت تبدیل به محصولات

1. Global Wellness Institute
2. Geotherapy
3. Thalassotherapy
4. Mindfulness

تندرستی کم‌هزینه و پربازده را دارند؛ به‌ویژه در قالب فضاهای کم‌مداخله مانند مسیرهای پیاده‌روی آرام، سکوه‌ای تنفس و باغ‌های طب سنتی.

در بُعد فرهنگی نیز، این گزینه راهبردی از ظرفیت «تندرستی فرهنگی» بهره می‌گیرد؛ حوزه‌ای نوظهور که ترکیب میراث ناملموس، آیین‌ها و هنر بومی را با خدمات سلامت روان پیوند می‌دهد. موسیقی جنوب، عود و بریت، آواهای دریایی، روایت‌های شفاهی و آیین‌های وابسته به دریا، قابلیت طراحی در قالب موسیقی‌درمانی، روایت‌درمانی و آیین‌های آرام‌سازی را دارند؛ رویکردی که هم تمایز مقصد را تقویت کرده و هم زنجیره ارزش اشتغال محلی به‌ویژه برای زنان را فعال می‌کند [۲۱].

آرمان این گزینه راهبردی، جایگاه‌یابی ابوموسی به‌عنوان مقصد شاخص «آرامش، سلامت و تندرستی» در جنوب ایران و خلیج فارس است؛ مقصدی که نه بر تراکم گردشگر، بلکه بر کیفیت تجربه، هویت ایرانی-اسلامی و ارزش‌افزوده اقتصادی تمرکز دارد. در این الگو، عناصر هویتی - از غذای سالم و حلال، معماری درون‌گرا و خدمات خانواده‌محور تا طب سنتی ایرانی و آیین‌های بومی دریایی - نه به‌عنوان پیوست فرهنگی، بلکه به‌عنوان ستون اصلی ویژگی مقصد تعریف می‌شوند. این نوع ویژگی‌سازی سلامت‌محور فرهنگی، در ادبیات سیاست‌گذاری گردشگری به‌عنوان یکی از مؤثرترین روش‌های تمایز پایدار مقصد شناخته می‌شود.

نتایج مورد انتظار از اجرای این گزینه راهبردی شامل افزایش درآمد گردشگری با تعداد محدود گردشگر، ایجاد اشتغال پایدار محلی، فعال‌سازی صنایع فرهنگی و صنعت گیاهان دارویی، بهبود کیفیت زندگی ساکنان و ارتقای تصویر مقصد در سطح منطقه‌ای است. شواهد جهانی نشان می‌دهد مقاصدی که گردشگری تندرستی را در مقیاس کوچک و کنترل شده توسعه داده‌اند، به بازده اقتصادی بالاتر، رضایت اجتماعی بیشتر و پایداری محیطی قوی‌تر دست یافته‌اند. در این چارچوب، گردشگری تندرستی برای ابوموسی نه یک انتخاب تجملی، بلکه یک راهبرد اقتصادی - فرهنگی عقلانی، قابل اجرا و منطبق با واقعیت‌های جزیره است.

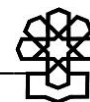
شکل ۲. چارچوب مدل سوآر در گزینه راهبردی آرامش و بهبود؛ سفر به سوی سلامت جسمی و روان

مأخذ: همان.

۴. چارچوب مرحله‌ای توسعه گردشگری در جزیره ابوموسی

توسعه گردشگری در جزیره ابوموسی، با توجه به وسعت محدود، حساسیت‌های زیست‌محیطی و جایگاه سرزمینی جزیره، مستلزم رویکردی مرحله‌ای، انعطاف‌پذیر و قابل تنظیم است. بر همین اساس، این گزارش سه گزینه راهبردی مکمل شامل طبیعت‌گردی مسئولانه، گردشگری فرهنگی-میراثی و گردشگری تندرستی را پیشنهاد می‌کند که نه به صورت «انتخاب‌گزینشی»، بلکه در قالب یک مسیر تدریجی و هم‌افزا قابل تحقق‌اند. منطق این چارچوب بر آن استوار است که توسعه گردشگری در ابوموسی نباید مبتنی بر پروژه‌های پرهزینه، مداخلات دفعی یا الگوهای گردشگری انبوه باشد، بلکه باید از مسیر فعال‌سازی تدریجی ظرفیت‌ها، افزایش حضور اقشار مختلف مردم، و هدایت تقاضای گردشگری به بازارهای کم‌تراکم با ارزش‌افزوده بالاتر پیش برود. این رویکرد امکان بهره‌برداری اقتصادی از جزیره را بدون تحمیل فشار مازاد بر زیرساخت‌ها و زیست‌بوم فراهم می‌کند.

در این چارچوب، «مرحله‌ای بودن» به معنای تقدم اقدام‌های کم‌هزینه و سریع‌الاث‌ر (مانند توانمندسازی جامعه محلی، گشت‌های آزمایشی، رویدادهای فرهنگی و فضاهای آرامش‌بخش) بر سرمایه‌گذاری‌های سنگین است. این توالی، به سیاستگذار امکان می‌دهد پیش از ورود به مراحل بعدی، آثار اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی هر گزینه را پیش و در صورت لزوم مسیر توسعه را بازتنظیم کند.

بر این اساس، جدول ۱ زمان‌بندی گام‌های کلیدی سه‌گزینه راهبردی را ارائه می‌کند. این جدول نشان می‌دهد که روند توسعه، مطابق اصول برنامه‌ریزی مرحله‌ای، ابتدا با تهیه طرح جامع و توانمندسازی جامعه محلی آغاز شده و سپس با اجرای زیرساخت‌های ضروری، راه‌اندازی برنامه‌های آزمایشی، برگزاری جشنواره‌ها و ایجاد مراکز تحقیقاتی تکامل می‌یابد. این توالی باعث می‌شود که طرح‌ها در هماهنگی با ظرفیت‌های زیستی، فرهنگی و اجتماعی جزیره پیش بروند و از هرگونه توسعه ناهماهنگ یا آسیب‌زا جلوگیری شود.

جدول ۱. زمان‌بندی گام‌های کلیدی در اجرای سه‌گزینه توسعه گردشگری ابوموسی

گام اجرایی کلیدی	بازه زمانی اجرا	نهاد مسئول اصلی
تدوین برنامه راهبردی توسعه گردشگری سلامت	۶ ماه نخست	وزارت میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی
آموزش و توانمندسازی جامعه محلی	۴ تا ۶ ماه	وزارت میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی
شناسایی و مرمت آثار فرهنگی / تجهیز مراکز سلامت	۳ تا ۱۲ ماه	وزارت میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی، وزارت بهداشت
اجرای پروژه‌های زیرساختی (اقامتگاه بوم‌گردی، حمل‌ونقل سبز، سایت‌موزه)	۶ تا ۱۸ ماه	سازمان برنامه و بودجه / استانداری، وزارت میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی
توسعه بازارهای محلی، صنایع‌دستی و رستوران‌های سلامت	۶ تا ۱۸ ماه	وزارت صمت، وزارت میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی
راه‌اندازی تورهای آزمایشی (طبیعت، فرهنگ، سلامت)	۱۲ تا ۱۸ ماه	وزارت میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی
برگزاری جشنواره‌ها و رویدادهای فرهنگی-زیست‌محور	۱۲ تا ۲۴ ماه و مستمر	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان محیط زیست
اجرای تورهای سلامت و برنامه‌های آرامش‌بخش	۱۲ تا ۲۴ ماه و مستمر	وزارت بهداشت، درمان، آموزش پزشکی
ایجاد باغ‌های گیاهان دارویی و فضاهای آرامش‌بخش	۱۲ تا ۱۸ ماه	وزارت جهاد کشاورزی، وزارت میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی
شبکه اجتماعی هنرمندان و تولید آثار رسانه‌ای	۱۲ تا ۲۴ ماه و مستمر	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
ایجاد مرکز تحقیقات بین‌المللی محیط زیست دریایی	۱۸ تا ۲۴ ماه	سازمان محیط زیست
برگزاری رویدادهای بین‌المللی فرهنگی و سلامت	۱۸ تا ۲۴ ماه و سالیانه	وزارت امور خارجه
ارزیابی و پایش آثار زیست‌محیطی، اجتماعی و فرهنگی	۱۸ تا ۲۴ ماه و مستمر	سازمان محیط زیست
توسعه تدریجی فعالیت‌ها براساس پایش	سال دوم به بعد	اداره‌کل میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی استان هرمزگان

مأخذ: نگارنده.

در ادامه، در جدول ۲ شاخص‌های ارزیابی عملکرد معرفی می‌شود که امکان پایش منظم روند توسعه را فراهم می‌کند. این شاخص‌ها شامل ابعاد کمی مانند افزایش تعداد گردشگران و ایجاد مشاغل پایدار، و ابعاد کیفی مانند رضایت

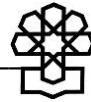
گردشگران، حفاظت از محیط زیست و ارتقای کیفیت زندگی جامعه محلی هستند. شایان ذکر است این شاخص‌ها به‌گونه‌ای طراحی شده‌اند که امکان پایش همزمان حضور مردم، ارزش افزوده اقتصادی و حفاظت زیست‌محیطی را فراهم کنند و از انحراف به سمت گردشگری انبوه جلوگیری شود.

جدول ۲. شاخص‌های ارزیابی عملکرد اجرای سه گزینه توسعه گردشگری ابوموسی

شاخص ارزیابی عملکرد	روش سنجش / توضیح	بازه ارزیابی
افزایش تعداد گردشگران (طبیعت‌گرد، فرهنگی، سلامت)	ثبت آمار ورودی به سایت‌ها، موزه‌ها و مراکز سلامت	شش‌ماهه / سالیانه
نرخ رضایت گردشگران	نظرسنجی و امتیازدهی پس از سفر	شش‌ماهه / سالیانه
تعداد مشاغل پایدار ایجاد شده برای جامعه محلی	آمار اشتغال در گردشگری، صنایع‌دستی و خدمات سلامت	سالیانه
میزان مشارکت جامعه محلی	تعداد افراد بومی شاغل و فعال در رویدادها و خدمات	سالیانه
حفاظت از زیستگاه‌ها و آثار تاریخی	گزارش‌های محیط زیست و پایش بناها و گونه‌ها	سالیانه
میزان فروش صنایع‌دستی و محصولات فرهنگی / غذاهای سالم	گزارش بازارها و رستوران‌ها	شش‌ماهه / سالیانه
تعداد کارگاه‌های آموزشی (محیط زیست، فرهنگ، سلامت)	ثبت تعداد و مشارکت‌کنندگان	شش‌ماهه / سالیانه
تعداد آثار رسانه‌ای و تولیدات فرهنگی	گزارش سازمان‌های سینمایی و رسانه‌ای	سالیانه
تعداد باغ‌های گیاهان دارویی و فضاهای آرامش‌بخش ایجاد شده	شمارش پروژه‌ها و میزان استفاده گردشگران	سالیانه
بهبود کیفیت زندگی جامعه محلی	پرسش‌نامه‌های سلامت جسمی، روانی و اجتماعی	سالیانه
تعداد رویدادهای بین‌المللی فرهنگی و سلامت	ثبت در تقویم رویدادها	سالیانه
تعیین و پایش ظرفیت تحمل گردشگری	مقایسه تعداد واقعی گردشگران با ظرفیت مجاز	شش‌ماهه / سالیانه

مأخذ: همان.

ترکیب جدول ۱ و ۲ نشان می‌دهد که چارچوب پیشنهادی توسعه گردشگری در جزیره ابوموسی، نه یک مسیر خطی ثابت، بلکه یک چرخه مرحله‌ای مبتنی بر ارزیابی و بازتنظیم سیاستی است. جدول ۱ توالی زمانی و نهادی اقدام‌ها را به‌گونه‌ای تنظیم می‌کند که هر مرحله از توسعه در بازه‌های مشخص و با مسئولیت نهادی معین انجام شود. در مقابل، جدول ۲ با تعریف مجموعه‌ای از شاخص‌های کمی و قابل سنجش، امکان ارزیابی مستمر نتایج هر مرحله را فراهم می‌کند. بدین ترتیب، عبور از هر گام اجرایی به گام بعدی، منوط به تحقق حداقلی شاخص‌هایی نظیر سطح رضایت گردشگران، میزان اشتغال بومی، وضعیت حفاظت زیست‌محیطی و تطابق تعداد گردشگران با ظرفیت تحمل تعیین شده خواهد بود. این سازوکار، به سیاستگذار اجازه می‌دهد در صورت مشاهده انحراف از اهداف مورد نظر، مسیر اجرا را متوقف، اصلاح یا بازطراحی کند. از این رو، «مرحله‌ای بودن» در این چارچوب، به معنای پیشروی مشروط و مبتنی بر شواهد است؛ رویکردی که توسعه گردشگری ابوموسی را تحت کنترل نهادی نگه داشته و از تبدیل آن به فرایندی غیر قابل بازگشت یا پرمخاطره جلوگیری می‌کند.

۵. بازنمایی هویت ایرانی اسلامی در ساختار تصویر گردشگری ابوموسی

جزیره ابوموسی، علاوه بر برخورداری از ظرفیت‌های طبیعی، تاریخی و فرهنگی، واجد کارکردی نمادین در بازنمایی حاکمیت سرزمینی و هویت تمدن ایران در خلیج فارس است. از این رو، توسعه گردشگری در این جزیره را نمی‌توان صرفاً در چارچوب یک پروژه اقتصادی یا بخشی از برنامه توسعه منطقه‌ای تحلیل کرد؛ بلکه این فرایند، در صورت طراحی هدفمند، می‌تواند به‌مثابه ابزاری نرم برای تقویت انسجام ملی، دیپلماسی فرهنگی، بازنمایی تاریخ دریایی ایران و تثبیت تصویر فرهنگی کشور در پهنه جنوبی ایفای نقش کند. در چنین افقی، هویت‌سازی گردشگری ابوموسی نباید مبتنی بر مداخلات نمادین مستقیم، بلکه بر پایه روایت‌های فرهنگی، تجربه‌های زیسته و نمادهای تمدنی ریشه‌دار و قابل بازتولید شکل گیرد.

تدوین تصویر ویزند فرهنگی جزیره ابوموسی مستلزم شناسایی مؤلفه‌هایی است که از یک سو ریشه در تاریخ و فرهنگ ایران زمین دارند و از سوی دیگر، ظرفیت تبدیل شدن به محصولات گردشگری، روایت‌های فرهنگی و بازنمایی رسانه‌ای معاصر را دارا هستند. در این چارچوب، نظام هویتی جزیره را می‌توان در دو لایه مکمل میراث ملموس و ناملموس تحلیل کرد. لایه ملموس شامل عناصر کالبدی و فضایی نظیر محوطه‌ها و سایت‌های باستان‌شناسی، آب‌انبارها، معماری بومی و سازه‌هایی است که متأثر از شیوه زیست دریایی جنوب ایران شکل گرفته‌اند. لایه ناملموس نیز در قالب آیین‌های مذهبی، روایت‌های شفاهی، مهارت‌های بین نسلی و عناصر فرهنگ عامه همچون لنج‌سازی، موسیقی بومی جنوب عود (بربت) و آیین‌های پهلوانی ایرانی متبلور می‌شود.

تحلیل راهبردی این مجموعه عناصر در سیاستگذاری گردشگری جزیره ابوموسی، مستلزم بهره‌گیری از نمادهایی است که واجد بار هویتی بالا و قابلیت ایفای نقش نمادین در سطح ملی باشند. در این راستا، چهار مؤلفه فرهنگی به‌عنوان بنیان معنایی ویزند گردشگری جزیره قابل شناسایی است که عبارت‌اند از: نخست، لنج‌سازی^۱ سنتی به‌عنوان نماد خرد بومی، فناوری دریایی و اقتدار تاریخی ایران در خلیج فارس؛ میراثی که بیانگر سازگاری تمدنی ایرانیان با زیست‌اقلیم دریایی است. دوم، ساز عود^۲ (بربت) به‌عنوان نماد تداوم فرهنگی و روح هنری ایران؛ سازی با ریشه‌های تاریخی ایرانی که نقش آن در شکل‌گیری موسیقی جهان اسلام نیز شناخته شده است. سوم، آیین پهلوانی ایرانی به‌عنوان نماد شرافت، جوانمردی و اخلاق اجتماعی؛ هنری آیینی که پیوندی عمیق میان دیانت، هویت ملی و تربیت اجتماعی برقرار می‌کند. چهارم، فرهنگ خانواده‌محور در سبک زندگی ایرانی-اسلامی که بنیان پایداری اجتماعی و سازوکار انتقال ارزش‌های فرهنگی در جوامع محلی جنوب ایران را شکل می‌دهد.

این چهار مؤلفه، نه صرفاً بازتاب‌های فرهنگی، بلکه ابزارهایی راهبردی برای ساخت تصویری از گردشگری هویت‌محور هستند که می‌تواند تجربه‌ای متمایز، قابل فهم و غیر قابل تقلید برای گردشگران داخلی و خارجی فراهم آورد. برای

۱. لنج‌سازی سنتی، هنر ساخت شناورهای چوبی در جنوب ایران است که مبتنی بر دانش بومی، تناسب با اقلیم و فناوری دریایی محلی شکل گرفته است. این مهارت دربانوردی در سال ۱۳۹۰ به‌عنوان میراث فرهنگی ناملموس در یونسکو به ثبت جهانی رسید.

۲. عود یا بربت، سازی زهی - زخمه‌ای باستانی است که منشأ آن به تمدن‌های کهن میان‌رودان بازمی‌گردد و در موسیقی کلاسیک ایران و جهان عرب جایگاهی محوری دارد. این ساز به‌عنوان بخشی از مهارت‌های ساخت و نواختن سازهای موسیقی سنتی ایران، در سال ۱۳۹۵ در فهرست میراث فرهنگی ناملموس یونسکو ثبت جهانی شده است.

ارتقا جایگاه گردشگری جزیره ابوموسی از سطح جاذبه محلی به سطح نماد هویتی ملی، بهره‌گیری از چارچوب‌های مفهومی مجرب در حوزه ویژندسازی فرهنگی و نمادپردازی فضایی ضرورت دارد. در این زمینه، با استفاده از مبنای نظری تئوری «تقدیس مکان»^۱ مک‌کانل، چارچوب تحلیلی برای تبیین فرایند تبدیل فضاهای جغرافیایی به نمادهای فرهنگی-هویتی استفاده شده است [۲۲]. این نظریه در تجربه‌های بین‌المللی متعددی، مانند بازنمایی مکه در عربستان سعودی، بازآفرینی هویت فرهنگی برخی مناطق ترکیه و تثبیت جایگاه شهرهای مقدس هند مانند واراناسی، به کار گرفته شده؛ تجربه‌هایی که در آنها عناصر فرهنگی و معنوی با سازوکارهای نمادین تلفیق شده و مکان از سطح عملکردی به سطح مفهومی و هویتی ارتقا یافته است. در ایران نیز، به‌ویژه در جنوب کشور، این رویکرد می‌تواند بستری تحلیلی برای پیوند گردشگری، هویت تمدنی و دیپلماسی فرهنگی باشد.

در گام نخست، تمرکز بر گفتمان‌سازی و روایت‌پردازی فرهنگی^۲ قرار دارد؛ به‌گونه‌ای که جزیره در افکار عمومی از یک موقعیت جغرافیایی کمتر شناخته شده به نشانه‌ای معنادار از تاریخ دریایی و تداوم تمدنی ایران در جنوب تبدیل شود. این مرحله بر تولید روایت‌های فرهنگی، هنری و رسانه‌ای استوار است و هدف آن فعال‌سازی مؤلفه‌های ذهنی و عاطفی مخاطبان از طریق داستان، تصویر و تجربه است. نهادهایی نظیر وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان صدا و سیما، مرکز توسعه فرهنگ و هنر در فضای مجازی (زیرمجموعه وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی) و کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان باید در این مرحله با تمرکز بر روایت‌پردازی رسانه‌ای و هنری، تولید محتوا را با محوریت این نمادها دنبال کنند. این محتوا باید در قالب شعر، داستان، فیلم، مستند، پویانمایی، بازی‌های داستانی و پویانمایی، چارچوبی عاطفی و معنایی تازه برای ابوموسی خلق کند؛ چارچوبی که بتواند آن را به‌عنوان یک «داستان ملی» معرفی کند. در گزینه راهبردی نخست طبیعت‌گردی، نیز این مرحله به‌صورت داستانی و روایتی ظهور می‌یابد؛ یعنی ابوموسی به‌مثابه اقلیم خردمند و بکر، با محوریت لنج‌سازی سنتی و مهارت‌های بومی دریایی، بازنمایی می‌شود تا پیوندی احساسی و فرهنگی میان مخاطب و طبیعت ابوموسی شکل گیرد.

در گام دوم، قاب‌بندی رسمی و اعتباربخشی هویتی^۳ دنبال می‌شود. در این مرحله، عناصر شناسایی شده باید در قالب ثبت میراث‌فرهنگی ملموس و ناملموس، تدوین اسناد سیاستی و چارچوب‌های رسمی گردشگری، وارد نظام تصمیم‌سازی و برنامه‌ریزی کشور شوند. ثبت و حفاظت از میراث‌های فرهنگی و طبیعی جزیره، مانند زیست‌بوم‌های مرجانی^۴ که می‌توانند به‌عنوان یک عنصر طبیعی فرهنگی معرفی شوند [۲۴]. در این گام به‌عنوان ابزاری برای تثبیت هویت فرهنگی و تقویت دیپلماسی فرهنگی قابل طرح است. در این مرحله وزارت میراث‌فرهنگی با همکاری سازمان محیط زیست با ثبت اکوسیستم مرجانی ابوموسی در فهرست آثار طبیعی ملی، گامی حفاظتی در راستای اعتباربخشی

۱. در اطراف جزیره ابوموسی، جامعه‌های مرجانی متنوعی از گونه‌های سخت مرجان یافت شده‌اند که نمایانگر ظرفیت طبیعی کم‌نظیر در پهنه خلیج فارس هستند. این اکوسیستم زیستی با وجود گرما، شوری بالا و شرایط سخت زیست‌محیطی، گونه‌های متعدد مرجان را در خود جای داده و به‌عنوان یکی از نمادهای طبیعی منحصربه‌فرد این مقصد می‌تواند در ویژند گردشگری ابوموسی به‌کار رود.

۲. مرحله اول، Naming که نام‌گذاری نامیده می‌شود، زمانی رخ می‌دهد که یک مکان «از اشیا مشابه متمایز شده و به‌عنوان چیزی شایسته حفاظت مشخص می‌شود. این مرحله از «نظریه نشانه‌های چارلز سندرس پیرس» الهام گرفته است. یک نشانگر (مارکر)، چیزی درباره مکان را به گردشگر منتقل کرده که به تعیین مرزها و خلق یک جاذبه کمک می‌کند. در واقع می‌توان گفت: مثلث گردشگر، مکان، و نشانگر = جاذبه [۲۳].

۳. Framing And Elevating. قاب‌بندی به معنای «تعیین یک مرز رسمی پیرامون اشیا» و ارتقا به معنای «به نمایش گذاشتن اشیا» یا آماده‌سازی آن برای بازدید است. مراحل اصلی شامل مکان یابی، درک، شناسایی و برجسب‌گذاری می‌شود [۲۳].

نمادین عناصر تصویر مقصد و قاب‌بندی رسمی بر خواهند داشت.

در گام سوم، ارزش‌افزایی نهادی و بازتولید ظرفیت‌های محلی^۱ دنبال می‌شود؛ مرحله‌ای که در آن عناصر هویتی تثبیت شده از سطح نشانه و روایت عبور کرده و به کنشگران فعال اقتصادی، اجتماعی و نهادی تبدیل می‌شوند. در این مرحله، آنچه در گام‌های پیشین به صورت روایت و ثبت رسمی شکل گرفته، وارد چرخه تولید ارزش می‌شود. برای مثال، زیست‌بوم مرجانی که در گام دوم به عنوان میراث طبیعی ملی قاب‌بندی شده است، در این مرحله می‌تواند به محور شکل‌گیری برنامه‌های طبیعت‌گردی تخصصی، تورهای آموزشی دریایی و همکاری با دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی محیط زیست تبدیل شود. به طور همزمان، لنج‌سازی سنتی از یک مهارت فرهنگی به یک تجربه گردشگری زنده بدل می‌شود. بازدید از کارگاه‌های لنج‌سازی، روایت شفاهی استادکاران و نمایش کارکرد تاریخی لنج در زیست دریایی جنوب، نمونه‌ای از این تبدیل نماد به کنش اقتصادی است. در این گام، نهادهایی مانند وزارت میراث فرهنگی، سازمان فنی و حرفه‌ای و بخش خصوصی محلی با تبدیل عناصر فرهنگی به محصولات و تجربیات گردشگری بین «اقتصاد» و «هویت» پل ارتباطی برقرار می‌کنند.

گام چهارم، بازتولید فرهنگی،^۲ خلق بازار نمادین و تعمیم نمادها در قالب تجربه‌های عمومی و محصولات فرهنگی است؛ مرحله‌ای که در آن مکان از یک مقصد خاص به یک «مرجع فرهنگی» ارتقا می‌یابد. در این سطح، عناصر هویتی ابوموسی مانند زیست‌بوم مرجانی و لنج و موسیقی جنوب، در قالب جشنواره‌های موضوعی، محصولات رسانه‌ای، بسته‌های گردشگری تجربه‌محور و رویدادهای ملی بازآفرینی می‌شوند. به عنوان مثال، برگزاری رویدادهای علمی فرهنگی با موضوع زیست‌بوم‌های مرجانی موجب می‌شود ابوموسی نه فقط محل وقوع این عناصر، بلکه مرجع معنایی آنها در سطح ملی تلقی شود. این مرحله نقطه‌ای است که مکان از سطح جغرافیایی به سطح «نشانه فرهنگی بازتولیدشونده» منتقل می‌شود.

در گام پنجم، نهادینه‌سازی اجتماعی^۳ و تثبیت در حافظه جمعی تحقق می‌یابد؛ مرحله‌ای که در آن، ابوموسی فراتر از یک مقصد، به بخشی از حافظه فرهنگی جامعه بدل می‌شود. در این مرحله، بازنمایی ابوموسی در کتاب‌های درسی، تولید مستندهای مرجع، استفاده از آن در روایت‌های رسانه‌ای ملی و تثبیت جایگاه آن در تقویم رویدادهای فرهنگی کشور، موجب می‌شود جزیره به عنوان نمادی پایدار از تاریخ دریایی، تاب‌آوری زیست‌بوم و هویت جنوبی ایران شناخته شود. این مرحله، گذار مکان از «فضای بازدیدپذیر» به «فضای معنادار مورد احترام در ذهن جمعی» است؛ مرحله‌ای که بدون آن، هیچ تصویر ویزند پایداری شکل نمی‌گیرد.

در مجموع، این چارچوب هویت‌سازی، توسعه گردشگری ابوموسی را از سطح مداخله‌های مقطعی فراتر برده و آن را به

۱. Social Reproduction مرحله پنجم در نظریه مک‌کانل، بر انتقال نمادین هویت از طریق نام‌گذاری اجتماعی تأکید دارد. با استفاده از نام‌های مشهور برای مکان‌ها، مؤسسات یا افراد، ارزش و تقدیس مکان اصلی به سطوح گسترده‌تری از جامعه گسترش می‌یابد.

۲. Mechanical Reproduction مرحله چهارم، بازتولید مکانیکی ساخته‌ها و سوغاتی‌های مرتبط با یک مکان است. چاپ عکس‌ها، مدل‌ها یا مجسمه‌های «اشیا مقدس» که خود به تنهایی ارزشمند می‌شوند.

۳. Enshrinement این مرحله زمانی رخ می‌دهد که مواد قاب‌بندی یا مرزها (به عنوان یک طرف) خود وارد نخستین مرحله تقدیس، یعنی «نام‌گذاری» می‌شوند. در ادبیات گردشگری، پژوهشگران این مرحله را به این معنا تفسیر کرده‌اند که ساختمان‌های موجود در یک مکان، خود به موضوع احترام، حفاظت و تقدیس تبدیل می‌شوند.

ابزاری نرم، تدریجی و کم‌هزینه برای تقویت هویت ملی، انسجام اجتماعی و دیپلماسی فرهنگی کشور تبدیل می‌کند؛ رویکردی که با ملاحظات زیست‌محیطی، ظرفیت‌های محلی و حساسیت‌های سرزمینی جزیره نیز همساز است.

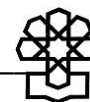
۶. جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

یافته‌های این گزارش نشان می‌دهد که مسئله اصلی گردشگری در جزیره ابوموسی، نه «چگونگی جذب گردشگر»، بلکه **چگونگی کنترل مسیر توسعه** در فضایی با حساسیت سرزمینی، ظرفیت فیزیکی محدود و بار هویتی بالاست. بر این اساس، هرگونه الگوبرداری از الگوهای رایج توسعه جزایر گردشگری، اعم از مدل‌های مبتنی بر افزایش کمی گردشگر یا توسعه مبتنی بر طرح‌های بزرگ، می‌تواند پیامدهای با هزینه بالا و احتمالاً غیر قابل بازگشت برای جزیره به همراه داشته باشد.

نتیجه نهایی این است که **گزینه‌های توسعه انبوه و صرفاً نمادین کم‌مداخله، هیچ‌یک پاسخگوی پیچیدگی ابوموسی نیستند**. مسیر پیشنهادی، یک الگوی میانی کنترل شده است که در آن، گردشگری نه به‌عنوان هدف مستقل، بلکه به‌مثابه ابزار تنظیم‌شده‌ای برای تحقق همزمان منافع اقتصادی، تثبیت هویت ملی و صیانت از زیست‌بوم عمل می‌کند. مزیت این الگو نسبت به گزینه‌های جایگزین، در قابلیت «توقف، اصلاح و بازتنظیم» آن در هر مرحله از اجرا نهفته است.

در این چارچوب، سه گزینه طبیعت‌گردی تخصصی، گردشگری فرهنگی-میراثی و گردشگری تندرستی، نه به‌عنوان مسیرهای رقابتی، بلکه به‌عنوان **اهرم‌های مکمل سیاستی** تعریف می‌شوند که امکان تنوع‌بخشی به بازار، کاهش مخاطره اقتصادی و جلوگیری از فشار متمرکز بر منابع محدود جزیره را فراهم می‌سازند. چنین ترکیبی، وابستگی توسعه به یک منبع درآمدی واحد را کاهش داده و انعطاف‌پذیری سیاستگذار را افزایش می‌دهد.

نتیجه عملی این رویکرد آن است که ابوموسی، در صورت مدیریت نهادی منسجم و اجرای مرحله‌ای سیاست‌ها، می‌تواند به **الگوی حکمرانی گردشگری در جزایر کوچک و حساس کشور** بدل شود؛ الگویی که نه بر نمایش‌های پرهزینه و زودگذر، بلکه بر تثبیت تدریجی تصویر هویتی، مشارکت جامعه محلی و بهره‌برداری حداقلی اما هدفمند از منابع استوار است. از این منظر، سرمایه‌گذاری در این چارچوب، صرفاً یک انتخاب بخشی در حوزه گردشگری نیست، بلکه تصمیمی راهبردی در تقاطع سیاست سرزمینی، فرهنگ ملی و منافع بلندمدت کشور تلقی می‌شود. بر این اساس، برای ترجمه این گزینه‌های تئوری به مسیر اجرایی، جدول زیر پنج گام کلیدی پیونددهنده اقتصاد، فرهنگ و هویت را به‌همراه نهادهای مسئول و اقدام‌های متناظر نشان می‌دهد.

جدول ۳. پنج گام کلیدی گزارش برای جزیره ابوموسی

گام	اقدام سیاستی	هدف راهبردی	نهادهای کلیدی	اقدامهای اجرایی پیشنهادی
۱	گفتمان‌سازی و روایت‌پردازی فرهنگی تدریجی	بازتعریف ابوموسی در افکار عمومی به‌منابه نماد تاریخ دریایی و هویت جنوبی ایران	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، صدا و سیما، کانون پرورش فکری، مرکز توسعه فرهنگ دیجیتال	تولید مستند، انیمیشن، بازی‌های رایج، روایت‌های هنری و رسانه‌ای با محوریت لنج، زیست دریایی، خانواده بومی و طبیعت جزیره
۲	قاب‌بندی رسمی عناصر هویتی در چارچوب میراث و سیاستگذاری	تثبیت عناصر طبیعی و فرهنگی ابوموسی در نظام رسمی تصمیم‌سازی و دیپلماسی فرهنگی	وزارت میراث‌فرهنگی، سازمان محیط زیست، کمیسیون ملی یونسکو	ثبت زیست‌بوم‌های مرجانی به‌عنوان اثر طبیعی ملی، تقویت پرونده‌های میراث ناملموس مرتبط با فرهنگ دریایی جنوب
۳	ارزش‌افزایی نهادی و فعال‌سازی اقتصاد محلی	تبدیل نمادهای فرهنگی و طبیعی به کنشگران اقتصادی کم‌مداخله	وزارت میراث‌فرهنگی، سازمان فنی و حرفه‌ای، دانشگاه‌ها، بخش خصوصی محلی	راه‌اندازی تورهای تخصصی طبیعت‌گردی مرجانی، بازدید از کارگاه‌های لنج‌سازی، آموزش مهارت‌های بومی و اشتغال جامعه محلی
۴	بازتولید فرهنگی و شکل‌دهی بازار نمادین	ارتقا ابوموسی از مقصد محلی به مرجع فرهنگی-هویتی در جنوب کشور	وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت صنایع خلاق، وزارت گردشگری، بخش خصوصی	برگزاری رویدادهای فرهنگی-علمی (مرجان، دریا، موسیقی جنوب)، تولید محصولات رسانه‌ای و بسته‌های تجربه‌محور گردشگری
۵	نهادینه‌سازی اجتماعی و تثبیت تصویر مقصد	تثبیت جایگاه ابوموسی در حافظه فرهنگی و روایت ملی بدون تنش نمادین	آموزش و پرورش، صدا و سیما، شورای فرهنگ عمومی	گنجاندن محتوای مرتبط با تاریخ دریایی و طبیعت جنوب در برنامه‌های آموزشی، تولید مستندهای مرجع و کمپین‌های آگاهی‌بخش ملی

مأخذ: همان.

۱-۶. پیشنهاد قانونی سیاستی

۱. الحاق پیوست هویتی- فرهنگی گردشگری در طرح جامع توسعه جزایر سه‌گانه

یافته‌های این گزارش نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در جزیره ابوموسی، به‌علت جایگاه سرزمینی، حساسیت‌های ژئوپلیتیکی و شکنندگی زیست‌محیطی، ماهیتی فراتر از یک طرح اقتصادی یا بخشی دارد. در چنین شرایطی، فقدان چارچوب هویتی الزام‌آور، خطر شکل‌گیری مداخلات ناهماهنگ، پروژه‌های مقطعی و تضعیف انسجام تصویر مقصد را افزایش می‌دهد. پیشنهاد می‌شود یک تبصره به بند «الف» ماده (۶۱) قانون برنامه هفتم پیشرفت به شرح زیر الحاق شود: «دولت مکلف است در چارچوب طرح جامع توسعه جزایر سه‌گانه، «پیوست هویتی- فرهنگی گردشگری جزیره ابوموسی» را به‌عنوان سند الزام‌آور تهیه و اجرا نماید. هرگونه طرح یا سرمایه‌گذاری گردشگری در جزیره ابوموسی منوط به رعایت مفاد این پیوست خواهد بود.»

محورهای اصلی این پیوست می‌تواند شامل موارد زیر باشد:

- تعریف تصویر ویژند گردشگری ابوموسی بر پایه میراث دریایی، فرهنگ بومی جنوب و نمادهای تمدنی ایرانی؛
- تبیین ملاحظات زیست‌محیطی حساس و خطوط قرمز توسعه گردشگری در جزیره؛

- تعیین سازوکار هماهنگی نهادی میان دستگاه‌های ذی‌ربط؛
 - پیش‌بینی نظام ارزیابی آثار فرهنگی، اجتماعی و هویتی توسعه گردشگری.
- پیش‌بینی چنین پیوستی، از تبدیل توسعه گردشگری ابوموسی به مجموعه‌ای از اقدام‌های پراکنده جلوگیری کرده و آن را در مسیر هدفمند و قابل نظارت قرار می‌دهد.

۲. جهت‌گیری الزام‌آور به الگوی گردشگری کم‌تراکم با ارزش‌افزوده بالا

بررسی شرایط فضایی، جمعیتی و زیست‌محیطی جزیره ابوموسی نشان می‌دهد که این جزیره فاقد ظرفیت توسعه گردشگری انبوه و مبتنی بر افزایش کمی ورود گردشگر است. وسعت بسیار محدود جزیره، تمرکز بخش قابل توجهی از اراضی در باند فرودگاهی، ظرفیت تحمل پایین اکوسیستم‌های خشکی و دریایی و شکنندگی زیرساخت‌ها، هرگونه الگوی توسعه مبتنی بر تراکم بالا را پرهزینه و پرخطر می‌کند. در مقابل، مزیت راهبردی ابوموسی در امکان تحقق ارزش‌افزوده اقتصادی بالا در مقیاس کوچک نهفته است. تمرکز بر گردشگران هدفمند، اقامت کوتاه‌تر اما هزینه‌کرد بالاتر و فعالیت‌های تخصصی، این امکان را فراهم می‌کند که بدون تحمیل فشار مضاعف بر منابع، بازده اقتصادی و اجتماعی مطلوب‌تری حاصل شود. بر این اساس پیشنهاد می‌شود؛ تبصره‌ای به بند «الف» ماده (۶۱) قانون برنامه هفتم پیشرفت با مضمون زیر الحاق شود:

«توسعه گردشگری انبوه و مبتنی بر افزایش کمی ورود گردشگر در جزیره ابوموسی ممنوع بوده و سیاست رسمی توسعه گردشگری در این جزیره، مبتنی بر گردشگری کم‌تراکم، تخصصی و با ارزش‌افزوده بالا تعیین می‌گردد. آیین‌نامه اجرایی این حکم ظرف شش‌ماه توسط وزارت میراث‌فرهنگی با همکاری سازمان حفاظت محیط زیست تهیه می‌شود».

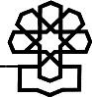
۳. ثبت زیست‌بوم‌های مرجانی ابوموسی در میراث ملی طبیعی

زیست‌بوم‌های مرجانی پیرامون جزیره ابوموسی، از مهم‌ترین دارایی‌های طبیعی این جزیره هستند که علاوه بر ارزش زیست‌محیطی، ظرفیت ایفای نقش نمادین در تصویر ویژند مقصد و دیپلماسی محیط زیستی کشور را دارند. باین‌حال، این زیست‌بوم‌ها به‌شدت آسیب‌پذیر بوده و هرگونه بهره‌برداری مصرفی یا مداخله عمرانی می‌تواند خسارت‌های جبران‌ناپذیر ایجاد کند.

بر این اساس، پیشنهاد می‌شود، سازمان محیط زیست با همکاری وزارت میراث‌فرهنگی، گردشگری و صنایع‌دستی، زیست‌بوم‌های مرجانی ابوموسی را در چارچوب قوانین مرتبط، به‌عنوان میراث طبیعی ملی ثبت و حفاظت سخت‌گیرانه از تضمین آن کند. در این چارچوب، هرگونه بهره‌برداری گردشگری یا عمرانی پرخطر ممنوع بوده و استفاده مجاز صرفاً باید به فعالیت‌های علمی، آموزشی و پژوهشی غیر مصرفی محدود شود. چنین رویکردی، ضمن صیانت از این دارایی طبیعی، امکان استفاده از آن به‌عنوان محور طبیعت‌گردی علمی و تقویت جایگاه ایران در دیپلماسی محیط زیستی منطقه‌ای را فراهم خواهد کرد.

۴. استفاده هدفمند از سرریز تقاضای گردشگری جزایر پیرامونی

یافته‌های گزارش نشان می‌دهد که در فصول اوج گردشگری، به‌ویژه پاییز و زمستان، مقاصدی مانند کیش و قشم با اشباع ظرفیت اقامتی، خدماتی و زیست‌محیطی مواجه می‌شوند. این وضعیت، همزمان یک فشار مدیریتی برای آن

مقصدها و یک فرصت بالقوه برای جزیره ابوموسی ایجاد می‌کند. بنابراین راهبرد بهینه برای ابوموسی **جذب کنترل شده بخشی از سرریز تقاضای گردشگری جزایر پیرامونی** است. این جذب باید به صورت هدفمند و محدود به گردشگران با انگیزه‌های خاص نظیر طبیعت‌گردی تخصصی، گردشگری فرهنگی و تندرستی انجام شود. پیشنهاد می‌شود معاونت گردشگری استان هرمزگان بسته‌های سفر حمایتی متناسب با این انتقال هدفمند تقاضا را طراحی کند؛ به گونه‌ای که فشار مضاعفی بر زیرساخت‌ها و محیط زیست جزیره وارد نشود؛ درآمد سرانه گردشگری در واحد سطح افزایش یابد و جزیره وارد منطق گردشگری انبوه نشود. این سیاست، یک راهکار کم‌هزینه و مرحله‌ای برای ارتقای بازده اقتصادی گردشگری ابوموسی، بدون عبور از خطوط قرمز زیست‌محیطی و هویتی جزیره محسوب می‌شود.

منابع و مآخذ

- [1] Stavros, J., & Hinrichs, G. (2009). *The Thin Book of SOAR: Building strengths-based strategy*. Bend, OR: Thin Book Publishing.
- [2] Sharpley, R. (2021). *Tourism Development and the Environment: Beyond Sustainability?* Routledge
- [3] Khorasani M, Hatami L, Kiakojoori D. Strategic planning of rural tourism development using soar model: A case study of kandovan village. *Sustainable Rural Development*. 2017 Dec 1;1(2):171-88
- [۴] فیروزی، محمدعلی و شاهرخ زادولی خواجه. ۱۳۹۶. مدل استراتژیک سوآر گامی به سوی برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری شهری (نمونه موردی: کلانشهر تبریز).
- [۵] امیررضا خاوریان گرمسیر، ژاکلین‌ام. استاورس و مهدی علیان. ۱۴۰۰. برنامه‌ریزی راهبردی توسعه گردشگری شهری با استفاده از مدل استراتژیک سوآر (نمونه موردی: شهر تفت).
- [6] MacCannell, D. (1976). *The Tourist: A New Theory of the Leisure Class*. New York: Schocken Books.
- [7] Cohen, E. (1988). Authenticity and commoditization in tourism. *Annals of Tourism Research*, 15(3), 371–386.
- [8] Reisinger, Y. (2009). *International Tourism: Cultures and Behavior*. Butterworth-Heinemann.
- [9] Getz D, McConnell A. Serious sport tourism and event travel careers. *Journal of sport management*. 2011 Jul 1;25(4):326-38.
- [10] Stephenson, M. L., & Al-Hamarneh, A. (Eds.). (2017). *International Tourism and the Gulf Cooperation Council States: Development, Strategies, and Challenges*. Routledge.
- [11] Hazbun, W. (2008). *Beaches, Ruins, Resorts: The Politics of Tourism in the Arab World*. University of Minnesota Press.
- [۱۲] گزارش ظرفیت شناسی گردشگری ابوموسی (۱): موضوع ماده (۶۱) قانون برنامه هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس، شماره مسلسل ۲۱۰۸۲، (۱۴۰۴).
- [13] <http://eco-literacy.net/glossary/carrying-capacity>
- [14] Moira, P., Mylonopoulos, D., & Kondoudaki, A. (2017). The application of slow movement to tourism: Is slow tourism a new paradigm?. *Journal of Tourism and Leisure Studies*, 2(2), 1.
- [15] Kutlu, D., Zambak, M., Soycan, S., Kasalak, M. A., & Aktaş Çimen, Z. (2024). The Influence of World Heritage Sites on Tourism Dynamics in the EU 27 Nations. *Sustainability*, 16(20), 9090. <https://doi.org/10.3390/su16209090>

- [16] Timothy, D. J. (2011). *Cultural heritage and tourism: An introduction* (Vol. 4). Channel view publications.
- [17] Smith, M., & Puczko, L. (2014). *Health, tourism and hospitality: Spas, wellness and medical travel*. Routledge.
- [18] Yan, N., de Bloom, J., & Halpenny, E. (2024). Integrative review: Vacations and subjective well-being. *Journal of Leisure Research*, 55(1), 65-94.
- [19] Spa, G. (2013). *The Global Wellness Tourism Economy*.
- [20] https://www.oecd.org/en/publications/2020/03/oecd-tourism-trends-and-policies-2020_7cfc4549.html.
- [21] Carrera, P. M., & Bridges, J. F. (2006). Globalization and healthcare: understanding health and medical tourism. *Expert review of pharmacoeconomics & outcomes research*, 6(4), 447-454.
- [22] MacCannell D. *The tourist: A new theory of the leisure class*. Univ of California Press; 2013 Aug 31. Kay Hin TAN, K. (2018). *The tourist gaze: leisure and travel in contemporary societies*.
- [23] Richards, G. (2018). Cultural tourism: A review of recent research and trends. *Journal of hospitality and tourism management*, 36, 12-21.
- [24] Salimi PA, Ghavam Mostafavi P, Chen CA, Fatemi SMR, Pichon M. *The Scleractinia (Cnidaria: Anthozoa) of Abu-Musa and Sirri Islands, Persian Gulf*. *Zool Stud*. 2018 Dec.
- [25] Smith VL. *Hosts and guests: The anthropology of tourism*. University of Pennsylvania Press; 1989.
- [26] Verschuuren B. Arguments for developing biocultural conservation approaches for sacred natural sites. In *Sacred Natural Sites 2012 Jun 25* (pp. 62-71). Routledge.
- [27] Forristal, L. J., Marsh, D. G., & Lehto, X. Y. (2011). Revisiting MacCannell's site sacralization theory as an analytical tool: Historic Prophetstown as a case study. *International Journal of Tourism Research*, 13(6), 570-582.
- [28] Pearce, P. L., Morrison, A. M., & Moscardo, G. M. (2003). Individuals as tourist icons: A developmental and marketing analysis. *Journal of Hospitality & Leisure Marketing*, 10(1-2), 63-85.

گزیده سیاستی

توسعه گردشگری در جزیره ابوموسی مستلزم اتخاذ رویکردی هویت‌محور، کم‌مداخله و مبتنی بر ارزش افزوده بالاست. این گزارش مسیرهای راهبردی بهره‌برداری از ظرفیت‌های فرهنگی و طبیعی جزیره را در چارچوب حکمرانی سرزمینی و دیپلماسی فرهنگی تبیین می‌کند.

مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی

تهران، خیابان پاسداران، روپروی پارک نیاوران (ضلع جنوبی، پلاک ۸۰۲)

تلفن: ۷۵۱۸۳۰۰۰؛ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵-۵۸۵۵؛ پست الکترونیک: mrc@majles.ir

وبسایت: rc.majles.ir